

УДК 902.2:903*1

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.18>П. Шидловський, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПАМ'ЯТКИ ПЕРВІСНОСТІ: СУСПІЛЬНА КОРИСТЬ ЧИ ГАЛЬМО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ?

Аналізується сучасний стан охорони археологічних пам'яток доби первісності в Україні й аргументується необхідність їхнього збереження як культурної спадщини всього людства. Використовуючи міжнародні засади охорони нерухокої спадщини, розглядаються загальнолюдський, національний виміри та вимір економічної ефективності пам'яток археології в сучасному суспільстві. Первісні пам'ятки найразливіші від техногенного впливу з огляду на стан збереженості та нехтування з боку адміністративних структур. Натомість, первісна археологія викликає живе зацікавлення з боку міжнародної громадськості: вона несе інформацію про зародження й розвиток культури, появу трудової діяльності, формування специфіки людської поведінки, пояснює витоки цивілізаційної історії та демонструє адаптивні можливості людського виду взагалі. Взаємодія науки та суспільства може реалізуватися на базі об'єктів археологічної спадщини, які можуть стати не тільки предметом вивчення наук про культурне і природне різноманіття, але й засобом комунікації, навчання, дозвілля, збагачення власного культурного досвіду. Виходом із ситуації незадовільного забезпечення охорони пам'яток вбачається у збільшенні презентації наукових досліджень для громадськості та у створенні механізму актуалізації культурної спадщини на державному рівні, основним компонентом якого має стати обов'язкова наукова експертиза територій з урахуванням потенційної суспільної користі від конкретної археологічної пам'ятки.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятки, первісна археологія, пам'яткоохоронне законодавство, наукова експертиза.

В умовах кризових явищ в економіці й політиці сучасної України, питання збереження найдавнішої спадщини людства опинилось поза увагою як державних інституцій, так і науки, яка перебуває у стані постійної стагнації. Під гаслами "спрощення системи приватизації землі" і "створення сприятливого інвестиційного клімату" відбувається навмисне здешевлення вартості землі й будівництва за рахунок ігнорування пам'яткоохоронного й екологічного законодавств і значного звуження функцій пам'яткоохоронних структур. Чергові "хвилі приватизації", бурхливий розвиток будівництва та прогресуючий техногенний тиск на ландшафт ставлять пам'ятки археології вкрай несприятливу позицію, успереч міжнародним зобов'язанням країни та власним законодавчим актам. Незважаючи на досить тривалі зміни законодавства, приєднання до європейських і світових хартій з охорони природного та культурного середовища, раз у раз постає питання про доцільність збереження об'єктів, які, на перший погляд не мають жодної цінності з погляду так званого "побутового мислення". Таке враження, що величезна кількість заходів, починаючи від світового законодавчого процесу, різноманітних організаційних форм і юридичних норм, закінчуючи спеціалізованими виданнями й конференціями – усе це відбувається лише в силу традиції, що склалася, коли початкова причина в необхідності збереження пам'яток давно вже забута, а мотивація пам'яткоохоронного процесу пояснюється тим, що "так роблять цивілізовані країни", чи "необхідністю узгодження вітчизняного законодавства з європейськими нормами" – немов би це неприємна але необхідна складова для узгодження вітчизняної практики з європейськими устремліннями. Логічним наслідком такого нерозуміння є декларативність вітчизняного законодавства і повна його невідповідність життєвим реаліям [5, с. 123–124]. Таке "забуття" в кінцевому результаті ставить питання забезпечення культури, науки та освіти на одну з найнижчих за рейтингом галузей з "залишковим" принципом фінансування. З цієї причини необхідно постійно нагадувати суспільству і безпосередньо представникам організацій, покликаних забезпечити охорону об'єктів культурної спадщини, навіщо й чому це необхідно робити, а тим самим переформатувати і свої відносини як із бізнесом, так і з державною владою.

В особливо критичному стані опиняються пам'ятки кам'яного віку в зв'язку з специфікою умов виявлення,

фіксації та державної реєстрації останніх. Ці об'єкти зазнали перетворень і зрушень унаслідок ландшафтних змін, пошкодження прийдешніми поколіннями мешканців та індустріальними процесами [9, с. 567–570; 10, с. 545–546; 11, с. 587–590].

У багатьох випадках пам'ятки доби каменю знаходяться на значній глибині, що не дозволяє встановити точні межі об'єктів. Специфіка культурного шару проявляється в тому, що він часто представлений виключно кам'яними виробами та в рідкісних випадках – органічними рештками. Тому планомірний пошук і детальна фіксація цих об'єктів є доволі проблематичними, навіть при виявленні зовнішніх ознак присутності пам'ятки – підйомного матеріалу. Наявність решток життєдіяльності первісних людей може визначити виключно спеціаліст, що має відповідний рівень кваліфікації й досвід. При встановленні меж охоронюваних археологічних територій і при проведенні рятівних експедицій, пам'яткам кам'яного віку надається найменша увага, із причини відсутності чітких меж об'єктів, їхнього розташування нижче так званого "материка", малої інформативності з погляду археологів-непервісників кам'яних артефактів чи фауністичних решток.

Такі особливості пам'яток кам'яної доби спричинили їхнє випадіння із процесу реєстрації, відсутність, у більшості випадків, у регіональних і державних списках об'єктів культурної спадщини та на археологічних картах регіонів. За умов не обов'язковості наукової експертизи при проведенні будівельних та інших робіт, пам'ятки найдавніших епох стають найуразливішими від будь-яких змін ландшафту. Оскільки вони перебувають у "не проявленому" стані, значна частина цих об'єктів виявлена саме під час будівельних, шляхових, меліоративних та інших робіт – тобто вже зазнали руйнівних дій. Серед цих пам'яток варто зазначити об'єкти, що становлять особливу цінність для вітчизняної та світової науки: одна з найдавніших стратифікованих пам'яток Європи – багатошарова стоянка Королеве у Закарпатті (кар'єр), стоянка мисливців на мамонтів Межиріч на Черкащині (господарське будівництво), стоянка граветської культури Збитенка на Рівненщині (кар'єр) та ін. Не виключенням є і нововиявлені палеолітичні об'єкти. Так, під час розвідкових робіт у Середньому Подніпров'ї в 2016 р., рештки палеолітичної фауни та знаряддя праці виявлено у пунктах Кулябівка поблизу Яготина на Київщині (будівництво колодязя), Безпальче Дрابعь-

кого р-ну (прокладка дороги), пос. Сахнівське Корсунь-Шевченківського р-ну (господарська діяльність) і Вел. Яблунівка Смілянського р-ну (кар'єр) на Черкащині (див. Лизун О. М., у цій збірці). Ще перед проведенням необхідних дій із фіксації та постановки на державний облік, ці пам'ятки вже опинились у сфері активної господарської діяльності, припинення якої вимагає значних зусиль із боку пам'яткоохоронців із метою доведення до суспільства та до конкретних організацій необхідності збереження, консервації або рятівних досліджень.

Відповідь на питання про важливість збереження надбань первісної доби може включати три складових: 1. загальнолюдську – антропологічний вимір; 2. державницьку або національний вимір і 3. вимір ефективності та відповідності сучасним економічним умовам.

1. Розуміння культурної спадщини як сукупності матеріальних і нематеріальних витворів людини, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології – характерне для більшості міжнародних документів, які регулюють питання охорони культурної спадщини. Людина постулює своє буття в першу чергу через колективну пам'ять. Як для первісного світогляду структурування всесвіту відбувалось через обхід тотемних святинь – людина олюднювала, антропоморфізувала простір через специфічні "мітки" – місця, прив'язані до історії життя групи, так і в сучасному світі, кожен індивідуум визначає своє місце в суспільстві, належність до певної цивілізації, конфесії, етнічної чи соціальної групи через структурування навколишнього оточення за допомогою певних "сакральних" точок. Така символічна поведінка багато в чому вирізняє людину з-поміж інших представників біосфери Землі. Для людства загалом, такими "мітками" виступають історичні об'єкти: ашельські рубила – наскельний живопис – піраміди – Стоунхендж – Колізей тощо. Саме ці "мітки" є точками відліку для структурування історії, без якого втрачається весь сенс людського буття. Історія просто необхідна людині задля ствердження себе в часі і просторі: "ми були (пережили) – значить маємо і далі бути"; намагання відшукати закономірності власного розвитку для того, щоб надати векторність, спрямованість (яка, можливо, взагалі відсутня) своєму існуванню; при зустрічі з невідомим явищем (напр. катастрофою) завжди є можливість апелювання до колективного досвіду попередніх епох.

Хоч археологія і має справу переважно з масовим матеріалом, більшість якого виготовлена за стандартами, характерними для кожної епохи чи культури, все-ж таки, у будь-якому черепку ми маємо справу як з намаганням відтворити певний "ідеальний тип", так і індивідуальні особливості привнесені конкретним майстром. Втрачений черепок – втрачена можливість пізнання колективного / індивідуального в людській практиці. Археологічна спадщина – має особливий статус через крихкість і не відновлюваність носіїв інформації з одного боку, і через відсутність достатньої прогнозованості результатів з іншого боку: кожне археологічне дослідження – це зустріч із невідомим, яке може значним чином вплинути на наше розуміння багатоманітності людської поведінки в її антропологічній єдності.

Знищення ж історичної пам'яті безумовно призведе до втрати культурної (людської, мотивованої) поведінки і вивільненню зграйних інстинктів, що неодноразово підтверджується історичними прикладами. Будь-який завойовник починає свою діяльність на окупованих територіях зі знищення історичних чи культурних пам'яток як матеріалізованих свідчень суспільної пам'яті підкореного етносу. Таким чином, культура, як суто людська форма діяльності, на 99 % складається з до-

свіду попередніх поколінь (1 % залишаємо на творчість, яка ніколи не виникає на порожньому місці, а завжди оперує попередніми досягненнями). Втрата навіть незначної частини культурного надбання призводить урешті-решт до звуження варіативних можливостей людської поведінки та творчих можливостей. "Одноставно визнано, що знання витоків та розвитку людських суспільств має істотне значення для усього людства, дозволяючи йому усвідомлювати своє культурне та соціальне коріння." [4, с. 86].

Пам'ятки, що належать до найдавніших етапів розвитку людини і суспільства мають важливе значення й безумовно підлягають найсуворішим вимогам охорони. По-перше, тому, що ці археологічні об'єкти належать до загальної спадщини людства й несуть у собі інформацію про розвиток нашого біологічного виду та його культури загалом. По-друге, за відсутності писемних джерел, археологічні дані є єдиними прямими свідченнями існування первісних суспільств. За руйнації пам'ятки або її частини, інформація, що могла б вилучитися з "археологічного літопису", практично втрачається назавжди. По-третє, дослідження, що проводяться на пам'ятках кам'яної доби не обмежуються виключно археологічними методами, а залучають широке коло взаємопов'язаних палеоекологічних субдисциплін, що мають на меті розкрити характер взаємодії природи та суспільства в значні за тривалістю проміжки часу. Виявлення закономірностей взаємодії довкілля й людини особливо актуальне на тлі помітних кліматичних змін, що відбуваються на Земній кулі просто зараз.

Найдавніші пам'ятки не несуть у собі даних, що безпосередньо стосуються формуванню сучасних етнічних груп чи держав, тож існує значний ризик нехтування цими об'єктами з боку адміністративних структур і державної політики загалом. Відношення до пам'яток первісності, які позбавлені етнічного чи національного навантаження, є "лакмусовим папірцем", тестом на цивілізованість, яка виражається в толерантності та повазі до "інших" культур. Безвідповідальне ставлення державних органів до первісних пам'яток свідчить про загальну неосвіченість та обмеженість вітчизняної "еліти", усупереч тому, що археологія первісної доби викликає жваве зацікавлення з боку міжнародної громадськості: вона розкриває інформацію про зародження й розвитку культури, появу трудової діяльності, формування специфіки людської поведінки, пояснює витoki цивілізаційної історії та демонструє адаптивні можливості людського виду взагалі.

2. Будь-який суспільний інститут задля своєї легітимізації завжди звертатиметься до історії – чи це буде етнос, чи конкретне державне утворення. Будь-яка влада стверджує своє право на існування через апелювання до "сивої давнини". Значна частина історичної науки взагалі не є вивченням історії з об'єктивного погляду, а є доведенням правомірності буття того чи іншого сучасного суспільно-політичного явища. Так, незважаючи на реальний час утворення конкретного етносу, нації, державного утворення, витoki цих інститутів відшукують у значно віддаленіших епохах (Українська держава – у Київській Русі, скіфській культурі, Трипіллі тощо). Саме тому, державний апарат має в першу чергу бути зацікавленим у збереженні й дослідженні культурної спадщини. Отже, викликає здивування, що держава, яка в повній мірі використовує історичні кліше для власного ствердження, так мало уваги приділяє її матеріальному підґрунтя – пам'яткам історії й культури. Це виникає з причини того, що владі потрібні саме кліше, ідеологічні мантри, а не об'єктивне висвітлення діалектики історичного розвитку. Повагою серед державних діячів часто користуються переважно ненаукові "альте-

рнативні" теорії, які не мають нічого спільного з історичним дослідженням.

Приписуючи витвори минулих епох до власної історії, держава тим самим привласнює право авторства чи володіння на витвори загальнолюдського значення. Хоча насправді навпаки – держава повинна брати на себе відповідальність за збереження культурної спадщини людства. "Кожна держава ... визнає, що **зобов'язання** забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини, ... яка перебуває на її території, **покладається насамперед на неї.**" [2, с. 11]. Із правового й морально-етичного поглядів, як уряд Єгипту не має права розпоряджатися давньоєгипетськими старожитностями на власний розсуд, так і державні органи України не мають права на вирішення долі стародавніх поселень, руйнуючи які, скоює злочин проти інтересів людства. Однак для нашої країни стало цілком звичним явищем, коли політична влада (далеко не вічна) керується фінансовими чи-то лобістськими (нинішніми) інтересами вирішує питання доцільності існування тієї чи іншої пам'ятки старовини на власний розсуд, не беручи до уваги жодні офіційно взяті на себе зобов'язання.

З іншого боку, "будь-яка культура є сукупністю неповторних і незамінних цінностей, оскільки через свої традиції та форми вираження кожен народ заявляє про себе на цілий світ" [1, с. 78]. Не економіка, не політичний лад чи ідеологічні засади є виразником самобутності будь-якого етносу. Ця самобутність, особливість серед багатоманітності проявів людської поведінки виражається в першу чергу через культурне надбання, неодмінною складовою якого є нерухомі пам'ятки культурної спадщини. Збереження культурного та природного середовища, традиційних форм вираження національної культури (а не політичний чи економічний ізоляціонізм або ідеологія національної виключності) у першу чергу протистоять культурній уніфікації в сучасному світі. Цілком логічним є твердження про те, що "сучасна цивілізація та її майбутня еволюція ґрунтується на культурних традиціях народів і творчих силах усього людства, так само, як і на їхньому соціальному та економічному розвитку... Культурні цінності є продуктом і свідченням різних традицій і духовних досягнень минулих, і таким чином є одним з основних елементів, що визначають своєрідність народів" [7, с. 40].

Незадовільний стан у сфері охорони пам'яток минулих і нехтування з боку адміністративних структур призводить до складання чи не на державному рівні уявлення про відсутність запиту на археологів як науковців для держави та суспільства. Це, поза сумнівом, позначається як на суспільній свідомості, так і на державній політиці у сфері фінансування наукових досліджень у цій галузі. Економічна та фінансова кризи в першу чергу негативно відбиваються на найбільш "неприбуткових" галузях – культурі, освіті й науці. Особливо це стосується сфери гуманітарного знання, адже інвестиції в ці дисципліни не передбачають швидкого повернення вкладених коштів. Такий стан речей виявляється в постійному скороченні штатів академічних установ, зменшенні державного замовлення для вищих навчальних закладів, у погіршенні становища регіональних наукових установ тощо. Досить цинічним є те, що ці процеси відбуваються на тлі активної пропаганди "патріотичного виховання", "національної свідомості" тощо.

3. Ще одне питання – **вимір економічної ефективності** – можливості функціонування пам'яток археології в сучасній системі як вітчизняної ринкової економіки, так і в умовах глобалізованого капіталу. На перший

погляд, складається враження, що об'єкти культурної спадщини, немовби випадають із системи ринкових відносин, що керуються алгоритмом "максимум вигоди при мінімумі затрат". Особливо це стосується археологічних пам'яток з огляду на їхній "непроявлений стан", невідому значимість інформації, яка може бути вилучена при дослідженні. З огляду на це, дуже важко довести необхідність наукового обстеження, що вимагає значних часових, фінансових і людських витрат, при тому, що результат ніколи не буде відомий заздалегідь. Проведення наукової археологічної й екологічної експертизи безумовно збільшує вартість робіт, що не є вигідним із погляду будівельних корпорацій і замовників.

Спробуємо відповісти на це запитання з погляду політекономії. Людина, як істота соціальна, окрім інстинктивних потреб, має ще потреби культурні, які задовольняються нехарчовим виробництвом. Виробництво нематеріальних цінностей покладається на ряд закладів освіти, науки й культури, що поставляють свої продукти суспільству, і які необхідні йому в тій же мірі як їжа, вода, повітря. Якщо ж не задовольняти культурні потреби вчасно і якісним продуктом, суспільство починає споживати сурогат – ідеологічну схему, що позбавляє можливості мислити самостійно. Це призводить до загальної дегуманізації населення, яке починає керуватися переважно ірраціональними мотивами і для якого партійний лідер чи церковник стають джерелами істини в останній інстанції. Таке суспільство дуже швидко стає пасивним, агресивним і не життєздатним.

Тому суспільство, що приймає правила здорової конкуренції в сучасному світі, має бути зацікавленим в тому, щоб "культурний продукт" (як і будь-який інший) був якісним, у широкому асортименті, вчасно поставлявся і доступним. Пам'ятки культурної спадщини, як не що інше відповідають цим критеріям, з огляду на освітню, наукову, естетичну, антропологічну та інші цінності. Якщо ми аналізуємо те чи інше суспільство за рівнем якості життя, то безумовно, питання забезпеченості естетичних, культурних, наукових та освітніх потреб людини є одним зі складників визначення рівня добробуту населення. Чим вищий рівень освіченості суспільства, тим більшим буде його запит на культурний продукт.

Досить часто зустрічаєш думку про те, що вкладати кошти в розвиток культурної спадщини – справа марна і безперспективна, з огляду на те, що віддача від культурних цінностей незначна і відчувається не одразу. Цей недалекоглядний міф спростовується багатьма прикладами з розвитку пам'яток охоронної справи в різних державах. Справа не в низькому комерційному потенціалі пам'яток, а як показує практика справа в низькому потенціалі корумпованих органів влади й бізнесу, побудованому на сьогоденній вигоді. Туристична привабливість, яку надають тим чи іншим місцевостям об'єкти культурної спадщини, беззаперечно доведена світовою практикою, майже не береться до уваги в Україні. Хоча наша держава має колосальний потенціал для розвитку цієї галузі.

Безумовно, що процес виготовлення та функціонування культурного продукту має забезпечуватися хорошим маркетингом – довести необхідність для цивілізованої людини споживання культурних цінностей. Ця функція й покладається на науковців, які в сучасному світі повинні стати не лише якісними дослідниками спадщини, але й хорошими менеджерами, які вміють подати свій продукт, зацікавити потенційних споживачів, популяризувати отриманий науковий результат. Для цього повинні відбутися значні зміни і в самому науковому середовищі,

що має позбутися академічної елітарності, ізолюваності, активно відповідати на запити суспільства.

Взаємозв'язок "наука – суспільство" в повній мірі може бути реалізований на базі об'єктів археологічної спадщини, які можуть стати не лише предметом вивчення науки про культурне і природне різноманіття, але й засобом комунікації, навчання, дозвілля, збагачення власного культурного досвіду. Активне впровадження у вітчизняну практику археологічних парків, скансенів, експериментальних проєктів, зеленого туризму має надавати інтерактивності науковим дослідженням, реальною участю особистості в процесі наукового пошуку та залучати місцеві громади в систему збереження культурного надбання [8, с. 127–132].

Однак популяризація наукових знань – це тільки один вектор розвитку пам'яткоохоронної справи. Цілком зрозуміло, що власними силами, при сучасному рівні спроможності вітчизняної науки, поставленої на межу виживання, популяризація неможлива без зовнішньої підтримки, пошуки якої стають актуальнішими для сучасної наукової спільноти. І в цьому питанні найочікуванішою виглядатиме підтримка з боку держави, яка має бути зацікавлена в добробуті своїх громадян.

Просити гроші в державного апарату – справа марна. Однак ми повинні **вимагати** від державних органів створення механізмів актуалізації функціонування об'єктів культурної спадщини у суспільстві. Серед таких механізмів має стати обов'язкова оцінка ризиків із погляду суспільної користі при відведенні земель і плануванні будь-якої зміни історичного ландшафту. Так, за рекомендацією ООН, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Парижі 11 грудня 1962 р. "Наукові дослідження та заходи щодо охорони ландшафтів і пам'яток мають поширюватись на всю територію держави і не повинні обмежуватись окремими визначеними ландшафтами та місцями" [6, с. 36]. Пам'яткоохоронна та природоохоронна експертизи будуть покликані прораховувати можливі втрати чи вигоди (у фінансовому вимірі) при виконанні того чи іншого проєкту зі зміни довкілля.

При проведенні приватизації чи робіт зі зміни ландшафту не враховується методика грошової оцінки пам'яток археології, що затверджена Постановою Кабміну № 1447 від 26 вересня 2002 р., за якою вартість пам'ятки (в тому числі щойно виявленого об'єкту), складається з суми: вартості археологічних досліджень, помножену на відповідні коефіцієнти разом із вартістю рухомих предметів і ринкової вартості землі. При проведенні наукової експертизи, вартість багатьох земель і будівельних робіт на них зростає в рази, якщо керуватись цією методикою. Найдавніші пам'ятки археології, за цією методикою, є найціннішими, відповідно до коефіцієнтів, що враховують належність до певної хронологічної групи (коефіцієнт 1,7–1,8), культурну цінність пам'ятки (коефіцієнт 2), і розмір площі (коефіцієнт 2–2,3) [3, с. 573–577, 584–586]. При врахуванні такої методики оцінки археологічних об'єктів і розумінні реальної вартості та потенціалу конкретної території, створення проєктів зі зміни ландшафту повинно стати більш відповідальним і з обов'язковим залученням фахівців у галузі первісного минулого.

У такому випадку, питання ефективності та відповідності пам'яток культурної і природної спадщини економічним умовам розглядатиметься з погляду можливої суспільної користі та прямої фінансової, культурної, наукової вигоди для суспільства загалом чи конкретної громади, а не з погляду гальмування технічного прогресу й інвестиційного процесу.

Якщо ж розглядати питання збереження культурної спадщини з погляду суспільної етики та моралі, то треба зрозуміти основну річ: культурне і природне середовище, яке ми успадкували є недоторканою цінністю й не може повністю належати ні окремій особі, бізнес структурі чи політичній владі; а тому його використання чи зміна можливі лише при широкому публічному схваленні та проведенні наукової експертизи. Дії, що несуть знищення, втрату частини спадщини без проходження складних дозвільних процедур – є злочином, скоєним не лише проти добробуту сучасного населення, а насамперед проти прийдешніх поколінь – проти наших дітей.

Список використаних джерел

1. Декларація Мехіко про політику в галузі культури // *Культура*. – 1984. – № 3. – С. 77–84.
2. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Генеральна конференція ООН, Париж, 16 листопада 1972 р.) // *Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини: збірник міжнародних нормативних документів*. – К.: Фенікс, 2008. – С. 10–18.
3. Методика грошової оцінки пам'яток // *Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини*. – Чернівці: Деснянська правда, 2011. – С. 573–588.
4. Міжнародна хартія про управління археологічною спадщиною (Генеральна Асамблея ІКОМОС, Лозанна, 1990 р.) // *Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини: збірник міжнародних нормативних документів*. – К.: Фенікс, 2008. – С. 86–89.
5. Парацій В. М. Понятійний комплекс національного пам'яткоохоронного законодавства: фактори терміно-етимологічної невідповідності / В. М. Парацій // *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України*. – К.: Стілос, 2002. – С. 119–124.
6. Рекомендація щодо охорони краси та характеру ландшафтів і місць (Генеральна конференція ЮНЕСКО, Париж, 1962) // *Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини: збірник міжнародних нормативних документів*. – К.: Фенікс, 2008. – С. 35–39.
7. Рекомендація щодо забезпечення культурних цінностей, яким загрожують суспільні або приватні роботи (Генеральна конференція ЮНЕСКО, Париж, 1968) // *Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини: збірник міжнародних нормативних документів*. – К.: Фенікс, 2008. – С. 40–46.
8. Хартія про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини (Генеральна асамблея ІКОМОС, Квебек, 2008 р.) // *Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини: збірник міжнародних нормативних документів*. – К.: Фенікс, 2008. – С. 127–132.
9. Шидловський П. С. Дослідження та проблеми збереження Межирицького поселення мисливців на мамонтів / П. С. Шидловський // *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. – 2013. – Вип. 8. – С. 567–581.
10. Шидловський П. С. Проблеми дослідження та охорони археологічного комплексу пам'яток "Великий Дивилин" / П. С. Шидловський, М. О. Хоптинець // *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. – 2011. – Вип. 6. – С. 537–547.
11. Шидловський П. С. Проблеми збереження пам'яток археології лівобережжя Нижнього Подесіння / П. С. Шидловський // *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. – 2012. – Вип. 7. – С. 587–599.

References

1. Deklaratsiia Mekhiko pro polityku v haluzi kultury. (1984) *Kultura*. 3, 77–84.
2. Konventsia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny. (2008) In: *Mizhnarodni zasady okhorony nerukhomoi kulturnoi spadshchyny: zbirnyk mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv*. Kyiv: Fenix, pp. 10–18.
3. Metodyka hroshovoi otsinky pamiatok. (2011) In: *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny*. Chernihiv: Desnianska Pravda, pp. 573–588.
4. Mizhnarodna khartiia pro upravlinnia arkheologichnoiu spadshchينو. (2008) In: *Mizhnarodni zasady okhorony nerukhomoi kulturnoi spadshchyny: zbirnyk mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv*. Kyiv: Fenix, pp. 86–89.
5. PARATSII, V. M. (2002) Poniatiinyi kompleks natsionalnoho pamiatkookhoronnoho zakonodavstva: factory termino-etymologichnoi nevidpovidnosti. *Mizhnarodnyi dosvid okhorony kulturnoi spadshchyny ta pamiatkookhoronne zakonodavstvo Ukrainy*. Kyiv: Stylos, pp. 119–124.
6. Rekomendatsiia schodo okhorony krasny ta kharakteru landshaftiv i mist. (2008) In: *Mizhnarodni zasady okhorony nerukhomoi kulturnoi spadshchyny: zbirnyk mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv*. Kyiv: Fenix, pp. 35–39.
7. Rekomendatsiia schodo ubezpechennia kulturnykh tsinnosteii, yakym zagrozhuuiut' suspil'ni abo pryvatni roboty. (2008) In: *Mizhnarodni zasady okhorony nerukhomoi kulturnoi spadshchyny: zbirnyk mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv*. Kyiv: Fenix, pp. 40–46.

8. Khartia pro interpretatsiiu ta prezentatsiiu vyznachnykh mist's kul'turnoi spadshchyny. (2008) In: *Mizhnarodni zasady okhorony nerukhomoi kul'turnoi spadshchyny: zbirnyk mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv*. Kyiv: Fenix, pp. 127–132.

9. SHYDLOVSKYI, P. S. (2013) Doslidzhennia ta problemy zberezhennia Mezhyrit's'koho poselennia myslivtsiv na mamontiv. *Pratsi Naukovodoslidnogo instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*. 8, 567–581.

10. SHYDLOVSKYI, P. S., KHOPTYNETS, M. O. (2011) Problemy doslidzhennia ta okhorony arkhеологичного комплексу пам'яток "Velykyi Dyvlyn". *Pratsi Naukovodoslidnogo instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*. 6, 537–547.

11. SHYDLOVSKYI, P.S. (2012) Problemy zberezhennia pamiatok archeologii livoberezhzhia Nyzhnioho Podesinnia. *Pratsi Naukovodoslidnogo instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*. 7, 587–599.

Надійшла до редколегії 28.11.16

P. Shydlovskiy, PhD in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PREHISTORIC SITES: A PUBLIC BENEFIT OR A WASTE OF INVESTMENTS?

The article examines the current state of protection of archaeological sites of prehistoric epoch in Ukraine and discusses the need for their conservation as a cultural heritage of all humankind. Using the principles of international protection of immovable heritage, we considered the human, national and economic dimensions of archaeological sites in the modern society. Prehistoric sites are the most vulnerable to anthropogenic influence in terms of preservation and neglecting by the administrative structures. Instead, prehistoric archeology raises lively interest from the international community: it carries information about the origins and development of culture, the emergence of labor, the formation of the specifics of human behavior, explains the origins of civilizational history, demonstrates the adaptive capacity of the human species in general. The interaction of science and society can be realized on the basis of archaeological heritage objects which can be not only a subject of study of sciences of cultural and natural diversity, but also the means of communication, education, entertainment, enriching the cultural experience. The way out from the situation of inadequate protection of monuments can be found in presentation of scientific research to the public and in creation of a mechanism of promotion of cultural heritage at a national level. An obligatory scientific expertise of the areas with the considering of the potential public benefit of particular archaeological sites are necessary to keep public interested in national cultural heritage preservation.

Keywords: cultural heritage, monuments, prehistoric archeology, monument protection legislation, scientific expertise.

УДК [902.2:343.37] (477)"1925/1929"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.19>

А. Яненко, канд. іст. наук
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Київ, Україна,
Ю. Зиновіва, учений секретар
Національний художній музей України, Київ, Україна

"НЕОБХІДНА РІШУЧА БОРОТЬБА ЗІ СКАРБОШУКАННЯМ": НАУКОВА СПІЛЬНОТА УСРР VS СКАРБОШУКАЧІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ

Висвітлено практики взаємодії з шукачами скарбів, випрацювані представниками наукового співтовариства, насамперед співробітниками й дійсними членами ВУАК та кваліфікованими музейниками, протягом другої половини 1920-х рр.: роз'яснення законодавства й відповідальності, напоумлення щодо неприпустимості самовільного дослідження пам'яток, визначення монополії "учених-фахівців археологів" на експедиційні роботи, фіксація інформації щодо перспективних місць дослідження, звернення до органів НКВС із проханням якнайширше використовувати практику письмового зобов'язання/підписки про нездійснення самовільних розкопок тощо. Вперше до наукового обігу вводиться знаковий документ щодо принципів протидії самовільному хижацькому скарбошукацтву здебільшого напівеграмотними й фанатичними любителями пригод протягом 1920-х рр. – висовок археологічного відділу ВУАК з приводу шукання скарбів за підписом С. С. Гамченка.

Ключові слова: запобігання шуканню скарбів, регламентація археологічних досліджень, Всеукраїнський археологічний комітет, музей, 1920-ті рр., УСРР.

Реалізація превентивних заходів щодо припинення самовільного пошуку скарбів виступає важливою складовою ефективною системою охорони археологічної культурної спадщини. Ці заходи тісно переплітаються з чинними принципами регламентації археологічних досліджень, інструкціями щодо вже виявлених випадкових знахідок і скарбів історико-культурного значення, діями в разі виявлення пам'яток під час будівництва, запровадження різних форм відповідальності за самочинні дії, наслідком яких є часткове чи повне знищення пам'яток. В українській історіографії чимало уваги приділено законодавчим (формальним) аспектам пам'ятоохоронної справи, історії формування та функціонування пам'ятоохоронних інституцій міжвоєнного періоду, створенню й діяльності органів управління в цій галузі [5–10; 13; 14; 16–19], однак імплементація юридичних норм у повсякденній роботі науковців 1920-х рр., зокрема у царині запобігання скарбошукацтву, зазвичай висвітлюється лише побіжно.

Формування законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини протягом 1920-х рр. в УСРР відбувалося з урахуванням тих механізмів і реальних дій, що практикувалися в інтелектуальному співтоваристві – співробітниками академічних і музейних інституцій.

Провідною установою, що координувала археологічні дослідження з 1924 р. став Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК), який упродовж 1919–1924 рр. перебував у стані становлення й структурних реорганізацій. Протягом другої половини 1924 – першої половини 1925 р. саме ця установа видавала дозвіл на проведення досліджень – посвідчення, наукове доручення, мандат або відкритий лист [15, с. 70]. Дозвіл надсилався досліднику, і після проведення археологічних робіт разом із науковим звітом повертався до канцелярії ВУАК [3, арк. 100] (рис. 1). Утім, академічній структурі не вдалося зберегти владні повноваження – монополію на видачу дозвільної документації та притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності. Ці функції делегувалися новоутвореній 1926 р. структурі НКО УСРР – Інспектурі охорони пам'яток культури при Укрнауці. Відповідно до "Інструкції про порядок відання та розподіл робіт між Інспектурою охорони пам'яток культури Укрнауки НКО та Археологічним Комітетом Української Академії Наук" ВУАК став виконувати лише науково-консультаційні функції: "не провадив безпосередньої адміністративної роботи охорони пам'яток культури, виконуючи в цих справах лише вищі науково-консультаційні функції <...> всі дозволи чи заборони"